

ДОЗВІЛЛЯ ЯК ЕКОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР РОЗВИТКУ МІЖПОКОЛІННОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті розглядається тема сімейного дозвілля, яке позиціонується як складова середовища міжособистісного спілкування між дітьми та представниками старшого покоління. Аналізується психологічне наповнення категорії дозвілля та своєрідність міжвікової, міжпоколінної взаємодії. Розкривається розвивальний потенціал такої взаємодії, зокрема спілкування дітей та бабусь, дідусів в межах розширеної або багатопоколінної родини, який є недостатньо артикульованим у сучасній психологічній науці активізованим в педагогічній практиці.

Ключові слова: *дозвілля, сімейне середовище, міжвікова, міжпоколінна взаємодія, екопсихологічний підхід, розвивальне середовище*

Постановка проблеми

Екопсихологічний підхід визначає аналіз психологічних феноменів у зв'язку «всього з усім», у парадигмі розгляду відкритих до змін взаємопов'язаних систем. Тема дозвілля в контексті сімейної взаємодії дітей та представників старшого покоління є не менш актуальною за професійне становлення особистості чи встановлення закономірностей розвитку тих чи інших умінь, пошуку психологічних алгоритмів оптимізації спілкування та діяльності на різних етапах онтогенезу в умовах різноманітних середовищ. (О.Л.Вернік, А.М.Льовочкіна, О.В.Матвієнко, О.В. Рудоміно-Дусятська, В.І. Скребець, Т.В.Ткач, Ю.М.Швалб та ін.).

У різноманітності стосунків людини у різних сферах життєдіяльності (міжособистісного спілкування, навчання, праці, побуті, сімейній взаємодії тощо) особистість постійно взаємодіє з людьми різного віку. І багато в чому ці стосунки визначаються досвідом спілкування, спільної діяльності, які реалізувались на ранніх етапах онтогенезу. Фокус нашого дослідження полягає у з'ясуванні психологічних особливостей проведення спільного дозвілля дитини та бабусь, дідусів, оптимізації міжвікової взаємодії, пошуку шляхів його розвитку.

Сучасні батьки мають обмаль часу для якісного повноцінного проведення дозвілля, коли дитині присвячується персональна та неподільна увага. Цю прогалину успішно може заповнити спілкуванням з активними бабусями та дідусями. Сім'я, хоч і переживає нелегкі часи як соціальний інститут, та лишається тим середовищем, де міжпоколінні та внутрішньопоколінні стосунки продовжують виступати головним джерелом становлення поколінної ідентичності. Міжвікова взаємодія, будучи різновидом взаємодії між членами сім'ї, представниками різних вікових груп, регулюється механізмами трансгенерації (передача і прийняття елементів досвіду в напрямку від старших до молодших) та префігурації (прийняттям старшими елементів досвіду молодших) має добрий ресурс для розвитку саме під час спільного проведення дозвілля дітей та дідусів, бабусь.

Ступінь розробленості проблеми. Категорія дозвілля знаходиться на перетині інтересів багатьох наук: психології, педагогіки, соціології, філософії, географії, економіки і є міждисциплінарною. Впродовж останніх десятиліть вивчення дозвілля виокремлюється як самостійна галузь знання, що вивчає значення вільного часу в житті людини, його змістове наповнення, розвиток особистості на різних етапах онтогенезу в процесі реалізації різних видів діяльності на дозвіллі, культуральні та вікові особливості проведення дозвілля тощо. Про це свідчить і збільшення кількості наукових публікацій, знаковими серед яких можна вважати книгу Марка Аргайла «Психологія дозвілля», розділ книги Міхаема Чиксентмихайї «Потік: психологія включеності та повсякденності», зокрема і тематика літніх конференцій 2017 року, що мали назви: «Leisure and work» (США) та «Oral histories of work and leisure» (Ірландія).

Дозвілля сприймається переважно як складова способу життя та актуальна життєва потреба. На сьогодні найбільш виразно категорія дозвілля представлена чотирма концепціями, що розглядають дозвілля як складову часового простору, як вид людської життєдіяльності, як психологічний стан людини та як ознаку цілісного способу життя.

Дозвілля як складова часового простору, представлене у так званій кількісній концепції дозвілля, розглядається як вільний час людини, аналізується як складова життя, що звільняє людину від усіх побутових, робочих та сімейних обов'язків, має рекреаційний та розважальний зміст, при тому, що час дозвілля використовується людиною цілком за власним бажанням.

При погляді на дозвілля як на окремий вид життєдіяльності людини дослідники позиціонують дозвілля як діяльність (творчу, конструктивну, або ж неконструктивну та асоціальну). Така діяльність відрізняється від інших видів життєдіяльності людини тим, що здійснюється з метою отримання задоволення відповідно до її потреб. В контексті діяльнісної концепції, роль дозвілля полягає у відновленні психічних та фізичних сил людини, підвищенні її освітнього та духовного рівня, реалізації того, що відповідає потребам та бажанням людини і приносить їй задоволення від діяльності як такої.

Точка зору на дозвілля, як психологічний стан людини відбивається у презентації дозвілля через призму емоційного сприйняття людиною вподобаних нею занять. Так, дозвілля, на думку Б.Драйвера, Дж. Неулінгера, є істотною складовою емоційної сфери життя людини, а тому залежить від якості цього життя, рівня її задоволення ним, реальності можливостей проводити дозвілля у певний спосіб, варіантів його проведення та їх доступності.

Головними ознаками дозвілля вважають свободу від обов'язків та добровільність участі (Х.Данфорд, Ж.Дюмазедьє, М.Каплан). Дозвілля передбачає звільнення людини від тих функцій, що покладають на неї різні соціальні інститути (сім'я, церква, школа, суспільство). Тому в умовах перетворення такого роду занять на складову навчання, роботи, релігійної, господарської та ін. діяльності, відбуваються суттєві зміни в самій природі дозвілля, навіть якщо ці заняття задовольняють людину. Дозвілля, що передбачає якусь певну соціальну або матеріальну мету, більш доцільно називати "напівдозвіллям". Вчені Ж.Дюмазедьє, А.Д.Вілл, Д.Неулінгер та інші вважають, що дозвілля має здійснюватися власне заради дозвілля, а не заради якоїсь мети. Дозвілля, за яким не стоїть жодна інша мета окрім безпосереднього задоволення від відпочинку, і є "чистим дозвіллям" [7, 8,9, 10].

Згідно з концепцією цілісного способу життя всі сфери людського життя мають своєрідний потенціал дозвілля. Наголошується, що такі різні види людської життєдіяльності (сім'я, професійна діяльність, навчання, побутова діяльність), мають в собі значні ресурси для вияву творчості, саморозвитку та самовдосконалення. Такий погляд на дозвілля є інтегративним і на нашу думку, найбільшою мірою відповідає вимогам екопсихологічного підходу.

Активність людини, яка виявляється під час дозвілля виявляється саме в діяльності добровільній, яка віддзеркалює її сутнісні інтереси та уподобання. “Якщо у побутових, і особливо в трудових заняттях ритм та темп діяльності, зазвичай, визначаються зовнішніми чинниками, то тут вони повністю залежать від внутрішнього спрямування та бажань людини. Такий високий рівень свободи та самостійності є воістину ідеальним і в сучасних умовах може мати місце лише у сфері вільного часу” [6. С.13]. Тому специфіка проведення дозвілля залежить, в основному, не від зовнішніх, а від внутрішніх потреб та мотивів людини

На сьогоднішній день загальноприйнятним вважається класифікація дозвілля за наступними ознаками: видом активності (пасивне та активне дозвілля); періодичністю (щоденне, щотижневне, відпускане, святкове); тривалістю (короткочасне, епізодичне, довготривале); напрямками діяльності (культурне, творче, рекреаційне, освітнє, оздоровче, спортивне, побутове, туристичне).

Дозвілля має свої обсяги та структурне наповнення. Структура дозвілля охоплює: споживання культурних цінностей, спілкування, творчі зайняття, хобі, рекреаційні та оздоровчі заходи, суспільно-корисну роботу, самоосвіту, пасивний відпочинок,

Людина є частиною сім'ї, або кола друзів настільки наскільки вона вкладає психічну енергію в спільні з іншими цілі.

Сім'я, яка складається з представників кількох поколінь, чи живуть вони під одним дахом, чи в різних помешканнях, є доволі поширеним різновидом сучасної сім'ї. Разом з тим, за свідченням дослідників в урбанізованому суспільстві сім'я, що складається з кількох поколінь, є більш характерною для нижніх шарів середнього класу і груп досить низького соціального та економічного статусу. Саме останнє часто перешкоджає виявленню позитивних адаптивних та розвивальних можливостей такої сім'ї, натомість часто- густо фокус уваги концентрується навколо її недоліків. [8]

Більшість сучасних робіт з аналізу міжпоколінної, міжвікової взаємодії присвячені розгляду причин конфліктів між представниками різних генерацій та практично відсутні роботи, спрямовані на демонстрацію методів та прийомів збереження міжпоколінної настигності, збереження оригінальності кожної з генерацій, оптимізації міжвікової взаємодії в сімейному середовищі. Тому потужним резервом розвитку здорового сімейного середовища є смислова міжпоколінна взаємодія, побудована на взаємній

пошані, взаєморозумінні, діалозі між представниками різних поколінь [1, 4].

На наше переконання за доброї організації взаємодії, підтримки у повсякденних справах саме сім'я яка складається з кількох поколінь, виявляється ефективною та досконалою завдяки багатоваріантності та гнучкості. Ясна річ, що така сім'я не перебуває у вакуумі, а потребує певного стійкого контексту оточуючого середовища - соціального, освітнього, просторового, інформаційного тощо.

Сучасна сім'я, зокрема і українська, що переживає відповідні світовим тенденціям трансформації, характеризується багатоваріантністю, коли поширення набуває нуклеарна сім'я, разом з тим продовжує успішно функціонувати розширена сім'я, або багатопокілінна сім'я. В такого сімейного середовища (не обов'язковим є факт проживання членів сім'ї на одній території, в єдиному просторі) взаємини між представниками різних вікових груп, можуть характеризуватись різною мірою емоційної близькості, чи дистанціонування, частотою взаємодії, змістовним наповненням цієї взаємодії тощо. Найбільш тісними виявляються стосунки між дітьми – з одного боку та дорослими і людьми похилого віку, в той час як найбільш нетривкими та спорадичними є стосунки в системах «підлітки – дідуся, бабусі»

Практики міжвікової взаємодії людей, що репрезентують різні вікові групи, виявляються у специфіці контактів в реальному житті в певних показниках спрямованості та частоти. За даними дослідження О.Т.Казьминої, в котрому були виділені пріоритетні вектори контактів в міжвіковій взаємодії, нові міжвікові контакти дітей та людей похилого віку зосереджені саме в сімейній сфері. Міжвікові контакти підлітків розширюються за рахунок формальних та товариських зв'язків з людьми різного віку за межами родини. Максимальне різноманіття міжвікових контактів спостерігається у дорослих людей, які реалізують їх у різноманітних сферах – сімейній, професійній та інших, а мінімальна – у людей похилого віку[4]. Взаємодія, де учасниками є «старший» та «молодший» має свою психологічну специфіку, а також ціннісне значення, соціально-статусну специфіку, що задається певною асиметрією можливостей, а також прав і обов'язків. Вікова стратифікація, вікові стереотипи та уявлення про властивості та можливості людей того, чи іншого віку створюють поле рольових очікувань, які суттєво впливають на характер міжвікової взаємодії (за І.Коном). Старшому учас-

нику взаємодії його позиція забезпечується багатшим життєвим досвідом, знаннями, впевненістю у власних діях та рішеннях. Рольова участь у міжвіковій взаємодії може змінюватись в просторі та часі, завдяки цьому змінюються і механізми, які активують поведінку учасників взаємодії. Так, наприклад, вступаючи у взаємодію в позиції «молодший» зазвичай включається механізм наслідування, коли активно та ефективно відбувається орієнтація на «зону найближчого розвитку». Для тих випадків, коли учасник взаємодії входить у спілкування з позиції «старший», найбільш задіяним виявляється механізм так званого «соціального дорослішання», «соціальної відповідальності».[4]

Метод

Дослідження охоплювало бабусь, які допомагають виховувати онуків віком від 3 до 9 років. Застосовувалось структуроване інтерв'ю та структуроване спостереження за міжпоколінною взаємодією. Частина учасників взаємодіяла з онуками в ситуації відвідання дому дітей, інша частина забирала онуків до свого помешкання.

Результати

Аналіз отриманих даних засвідчив, що рівень задоволення спілкуванням та результатами взаємодії були значно вищими у групі бабусь та дідусів, які забирали онуків до себе додому ($p < 0,001$). Структуроване спостереження за експресією, змістом та насиченістю взаємодії також показало більшу ступінь конгруентного міжпоколінного спілкування саме у цій групі ($p < 0,05$).

Результати дослідження засвідчили більшу ефективність міжпоколінної взаємодії, що відбувається в умовах власного помешкання, тобто того середовища представників старшого покоління, де просторові характеристики та предметно-побутові особливості є звичними, освоєними і добре відлагодженими, а також максимально співвідносяться із комфортним часовим темпоритмом. Почуваючись більш вільно та незалежно саме у своєму середовищі бабусі та дідусі більш творчо та варіативно виявляють свою індивідуальність та ініціативно використовують власні життєві надбання для трансляції молодшим членам сім'ї.

Активізуючи відпрацьовані форми взаємодії, які базуються на традиціях та особистісно забарвлених переживаннях старші члени сім'ї виявляють більш високий рівень задоволення результатами свого спілкування з онуками та онучками. Молодші члени сім'ї, занурюючись у простір, освоєний старшими, виявляють відповідно високий рівень зацікавленості та сприйнятливості до занять та спільного проведення часу. Представники старшо-

го покоління в ході міжвікової взаємодії активно вправлялись у передачі навичок у побутовій діяльності (приготування страв, догляд за рослинами, тваринами), рукоділлі, майструванні, художній діяльності, долучення до надбань народної традиційної культури (пісні, вірші, танці), традиційних ремесел. Молодші, використовуючи наданий простір та потенціал старших не лише споживають запропоноване старшими, а й трансформують середовище спілкування, від початку задане старшими. Вони часто густо виступають у ролі своєрідних модифікаторів простору міжвікової взаємодії, оновлюючи традиційний досвід, заохочуючи старших до оволодіння навичками, що увійшли до арсеналу молодшого покоління вже «з пелюшок» (опанування гаджетами, програмами та інструментами, можливостями інтернету тощо).

Висновки

Наше дослідження стало ще одним підтвердженням тези про величезний але несправедливо нині незадіяний потенціал міжпоколінних взаємин, які за умов їхньої активізації стають невичерпним джерелом становлення якісної поколінної ідентичності. Міжвікова взаємодія, як повноцінний різновид взаємодії між членами сім'ї, регулюється механізмами трансгенерації передачі та прийняття елементів досвіду в напрямку від старших членів родини до молодших та прийняття старшими елементів досвіду молодших. Результати засвідчили перспективність розвитку такого розвивального середовища, що несе в собі ресурс для соціального та особистісного розвитку саме під час спільного проведення дозвілля дітей та дідусів, бабусь.

Різноманітні варіанти форматів проведення спільного дозвілля створює і в старших, і в молодших учасників міжвікової взаємодії в просторі сімейних взаємин суб'єктивне відчуття безпеки та свободи, меншого тиску часових рамок, пов'язаних з вимогами високотехнологічного суспільства до напруженого графіку роботи та навчання (час дорівнює гроші).

Вже сама зміна середовища спілкування та діяльності (форми та змісту її), стимулює розвиток тих боків особистості дитини, які часто бувають заблокованими або не потрапляють до поля уваги батьків. Водночас представники старшого покоління отримують додатковий стимул до збереження свого фізичного та психологічного здоров'я, активізації власних внутрішніх ресурсів до розвитку нових навичок, умінь а також передачі унікального індивідуального життєвого досвіду в ході емоційного спілкування, що передбачає безумовне взаємне прийняття.

Відтак умовна формула розвивального середовища, що утворюється в процесі проведення спільного дозвілля дитини з бабусями-дідусями за таких умов включає наступні елементи: 1. Предметно-просторове, фізичне середовище, де господарями є саме представники старшого покоління. 2. Часовий проміжок – від незначного (на декілька годин) до кількох днів на вихідні, до тривалого (місяці під час канікул). 3. Варіативність та різноманітність спільних занять у різних сферах людської життєдіяльності (природа, музика, ремесла, образотворче мистецтво, ігри, читання, практичні навички, фізкультура, спорт тощо).

Попри трансформаційні зміни, що переживає у 21 сторіччі соціальний інститут сім'ї та динамічні зміни загально-го соціокультурного контексту виховання сучасної дитини, урізноманітнення форм життєдіяльності різних поколінь під час проведення дозвілля, варто активізувати функціонування такого специфічного середовища, яким є середовище міжвікової, міжпоколінної взаємодії, де цінний життєвий досвід старших засвоюється та зберігається (з перспективою їх подальшої трансляції) молодшими як сімейні традиції та сімейний полілог.

Список використаних джерел

1. Вовчик-Блакитна О.О., Гурлева Т.С. Діалог між дорослими і дітьми як умова подолання негативного впливу соціокультурного середовища / О.О. Вовчик-Блакитна, Т.С. Гурлева // Актуальні проблеми психології : Збірник наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. Екологічна психологія Т.VII. Вип. 32. – С.39-47.
2. Кон И. С. Ребенок и общество. - М.: главная редакция восточной литературы изд-ва «Наука»,1988. - 270 с.
3. Вернік О.Л.
4. Микляева А.В. Психология межвозрастных отношений. Монография. – МО.: СВИВТ, 2014. – М. Изд-во Перо, 2014.
5. Швалб Ю.М. Еколого-психологічні виміри способу життя / Ю.М. Швалб // Актуальні проблеми психології: Зб.наук.праць Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України – К.,2006 – Т.7. – Вип.5.– Ч.2. – С.294-301.
6. Стрельцов Ю.А. Культурология досуга. – М.: МГУК, 2002
7. Kaplan M. Leisure: theory and policy. - N.Y., 1975.
8. Minuchin, S. (1974). Families and family therapy. Cambridge, MA: Harvard University Press
9. Neulinger, J. The psychology of leisure. Springfield, IL: C.C. Thomas.1978.
10. Veal A.I. Leisure and the future. – N.Y., 1987.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Vovchyk-Blakytina O.O., Hurllyeva T.S. Dialoh mizh doroslymy i dit'my yak umova podolannya nehatyvnoho vplyvu sotsiokul'turnoho seredovyshcha / O.O. Vovchyk-Blakytina, T.S. Hurllyeva // Aktual'ni problemy psykholohiyi : Zbirnyk nauk. prats' Instytutu psykholohiyi im. H.S.Kostyuka iuNAPN Ukrayiny. Ekolohichna psykholohiya T.VII. Vyp. 32. – S.39-47.
2. Y.S. Kon.Rebenok y obshchestvo. - M.: Glavnaya redaktsyya vostochnoy lyteratury yzd-va «Nauka»,1988. - 270 s.
- 3.
4. Myklyayeva A.V. Psykholohyya mezhvozrastnykh otnoshenyu. Monohrafiyya. – MO.: SVYVT, 2014. – M. Yzd-vo Pero, 2014.
5. Shvalb Yu.M. Ekoloho-psykholohichni vymiry sposobu zhyttya / Yu.M. Shvalb // Aktual'ni problemy psykholohiyi: Zb.nauk.prats' In-tu psykholohiyi im. H.S.Kostyuka NAPN Ukrayiny – K.,2006 – T.7. – Vyp.5.– Ch.2. – S.294-301.
6. Strel'tsov Yu.A. Kul'turolohyya dosuha. – M.: MHUK, 2002
7. Kaplan M. Leisure: theory and policy. - N.Y., 1975.
8. Minuchin, S. (1974). Families and family therapy. Cambridge, MA: Harvard University Press
9. Neulinger, J. The psychology of leisure. Springfield, IL: C.C. Thomas.1978.
10. Veal A.I. Leisure and the future. – N.Y., 1987.

Вовчик-Блакитна Е.А. Досуг как экологическое пространство развития межпоколенного взаимодействия

В статье рассматривается тема семейного досуга, которое позиционируется как составляющая среды межличностного общения между детьми и представителями старшего поколения. Анализируется психологическое наполнение категории досуга и своеобразие межвозрастного, междупоколенного взаимодействия. Раскрывается развивающий потенциал такого взаимодействия, в частности общения детей и бабушек, дедушек в пределах многопоколенной семьи, который в наши дни представляется недостаточно артикулированным в современной психологической науке активизированным в педагогической практике. Формула развивающего пространства взаимодействия ребенка с бабушками-дедушками при таких условиях включает следующие элементы: характерная предметно-пространственная среда, где хозяевами являются представители старшего поколения; временной промежуток - от незначительного до длительного, разнообразие занятий в различных сферах человеческой жизнедеятельности.

Ключевые слова: досуг, семейная среда, межпоколенное взаимодействие, экпсихологический подход, развивающая среда.

O.Vovchyk-Blakytна, Leisure as an ecological space for the inter-generational interaction

The article deals with the topic of family leisure, which is positioned as a component of interpersonal communication between children and grandparents. The psychological filling of the leisure category and the peculiarity of intergenerational interaction are analyzed. The developing potential of such interaction is revealed, in particular the communication of children and grandparents within multi-generational family. which today seems insufficiently articulated in modern psychological science, activated in pedagogical practice.

Intergenerational interaction represented by the mechanisms of transgeneration (the transfer and acceptance of elements of experience in the direction from the eldest to the younger) and the prefiguration (the admission by grandparents some elements from the experience of the younger ones) has a good development resource, especially during the joint leisure activities of children with grandparents. The formula of the developing space of interaction between the child and grandparents includes the following elements: the characteristic of space environment, where the owners are representatives of the older generation; a time gap - from insignificant to long, a variety of classes in various spheres of human activity

Key words: *leisure, family environment, intergenerational interaction, eopsychological approach, developmental environment*